

P r i n o s i

METAFIZIČKE PRETPOSTAVKE ARGUMENTA IZ ILUZIJE

Ljudevit Hanžek¹ – Gabriela Bašić Hanžek

Filozofski fakultet
Sveučilište u Splitu
ljuhan@ffst.hr
gbasic@ffst.hr

UDK 165.62
<https://doi.org/10.34075/cs.60.2.5>
Izvorni znanstveni rad
Rad zaprimljen 11/2024.

Sažetak

Argument iz iluzije glavni je argument u prilog sense-data teoriji percepcije, prema kojoj uvijek opažamo nematerijalne predmete. Da bi taj argument mogao proizvesti konkluziju da su sense-data predmeti percepcije u svim perceptualnim iskustvima, ključno je da se kao premise u argumentu upotrijebe dvije kontroverzne tvrdnje: fenomenalno načelo i načelo zajedničkog faktora. Prema fenomenalnom načelu, kad god se subjektima perceptualno čini da postoji predmet koji posjeduje neko svojstvo, onda zaista postoji predmet koji posjeduje to svojstvo. Prema načelu zajedničkog faktora, tj. onoj formulaciji koja je potrebna za konkluziju argumenta iz iluzije, ako dva perceptualna iskustva imaju identičnu fenomenologiju, moraju imati i identičnu metafizičku strukturu. U ovom radu pokazujemo da su oba spomenuta načela problematična i neuvjerljiva, što argument iz iluzije također čini neuspješnim.

Ključne riječi: sense-data, iluzija, fenomenalno načelo, načelo zajedničkog faktora, fenomenologija

¹ Prvi autor ovog rada svoje je istraživanje proveo uz financijsku i logističku podršku projekta HRZZ-a *Metafilozofija* (IP-2022-10-2550) i projekta Sveučilišta u Rijeci *Priroda filozofije*. Ovim bismo putem htjeli zahvaliti svim članovima tih projekata i ostalim kolegama na vrijednim doprinosima ovom radu, u vidu ideja, kritika i komentara. To u prvom redu uključuje: Borana Berčića, Marka Balaguera, Matiju Rajtera, Davida Mariana, Davida Grčkog i Lucu Malatestija.

UVOD

Sense-data teorija percepcije filozofska je teorija koja tvrdi da izravni predmeti osjetilne percepcije nikada nisu fizički predmeti u subjektovoj okolini (ili bilo koji drugi fizički predmeti), već u percepciji subjekti uvijek izravno opažaju *sense-data*, nefizičke predmete koji su ovisni o subjektovom umu (ukratko, mentalne predmete), točno su onakvi kakvi se čine subjektu (dakle, subjekt ih nepogrešivo opaža), i doslovno posjeduju sekundarne kvalitete, barem one koje su dio vizualne percepcije (u prvom redu boju). *Sense-data* teorija bila je široko prihvaćena u anglosaksonskoj filozofiji prve polovice 20. stoljeća (npr. zastupali su je Russell, Moore i Ayer, među ostalima), a temelji se na idejama razvijenima u novovjekovnoj filozofiji, posebno britanskom empirizmu.² U ovom ćemo članku analizirati najpoznatiji argument u prilog toj teoriji, argument iz iluzije, i ocijeniti njegovu uvjerljivost, posebno u svjetlu pretpostavki koje su nužne da bi argument mogao polučiti željenu konkluziju.

Kratka napomena o terminologiji. Koristit ćemo engleski izraz *sense-datum*, u jednini i *sense-data* u množini. Hrvatski prijevod, doslovni, bio bi „osjetilni podatak“, ali mislimo da riječ „podatak“ ima određene konotacije koje bismo ovdje htjeli izbjeći, konkretno, konotacije općenitosti ili apstraktnosti, a za ovu je teoriju percepcije bitno da su predmeti kojih su subjekti izravno svjesni u činu opažanja konkretni, pojedinačni predmeti. Možda bi prijevod „osjetilna pojedinačnost“ bio dobar, ali mislimo da je u literaturi na hrvatskome, i sveučilišnoj nastavi filozofije, termin *sense-data* dovoljno udomaćen da se opravda njegovo korištenje kao tehničkog termina.

Termine „percepcija“ i „opažanje“ koristit ćemo kao sinonime. Jasno nam je da ti termini nisu sinonimi u svakoj uporabi, ali mi ćemo ovdje zauzeti poziciju prema kojoj percipirati neki predmet, ili ga opažati, naprosto znači biti u stanju koje ima osjetilnu fenomenologiju (dakle, biti u perceptualnom stanju), i za koje je smisleno reći da ima predmet, tj. da nešto jest predmet tog stanja. Tako kada smo u situaciji da smo u neposrednoj blizini stola na kojemu je crvena vaza, i usmjerimo pogled prema toj vazi, nalazimo se u mentalnom stanju koje sadrži osjetilne kvalitete kao jedan svoj dio ili aspekt, i za koje se može reći da je crvena vaza njegov predmet. Koja relacija mora vrijediti između mentalnog stanja s osjetilnom fenomenologi-

² George Edward Moore, *Some Main Problems of Philosophy*, George, Allen and Unwin, London, 1953., str. 30; Bertrand Russell, *Problems of Philosophy*, Oxford University Press, New York, 2001., str. 2-4; Alfred Jules Ayer, *The Foundations of Empirical Knowledge*, The Macmillan Company, New York, 1940., str. 22-25.

jom i nekog predmeta da bi se moglo reći da je taj predmet predmet tog stanja? Ne možemo se u uvodu članka izjasniti o tome pitanju, jer ono je isprepleteno s problemima o kojima ćemo raspravljati, ali recimo da, kad je riječ o fizičkim predmetima, relacija *biti predmet perceptualnog stanja* mora uključivati uzročnu komponentu. Isto tako, nećemo raditi razliku između termina „iskustvo“ i „opažanje“, što zapravo znači da su, za potrebe ovog članka, „iskustvo“, „opažanje“ i „percepcija“ sinonimi. Taj terminološki izbor motiviran je isključivo pragmatičnim i stilskim faktorima, jer za tvrdnje koje iznosimo i analiziramo u ovom tekstu finije razlikovanje tih fenomena nije potrebno. To nipošto ne implicira da je takvo razlikovanje nepotrebno u svim kontekstima. Termine „opažać“, „promatrać“ i „subjekt percepcije“ također ćemo tretirati kao sinonime. „Veridična percepcija“ znači naprosto percepcija koja je točna – ako se subjektu perceptualno čini da je P slučaj, percepcija je veridična onda kad P jest slučaj, a nije veridična, već je iluzija ili halucinacija, onda kada mu se perceptualno čini da je P slučaj, a P nije slučaj. Na koncu, „materijalno“ i „fizičko“ smatramo sinonimima.

Sense-data teorija često se naziva neizravnim realizmom u pogledu percepcije – jer tvrdi da, ako fizičke predmete uopće opažamo, opažamo ih neizravno. Izravni realizam bila bi onda teorija prema kojoj možemo izravno opaziti fizičke predmete. U novije vrijeme u filozofiji percepcije termin „izravni realizam“ često je zamijenjen terminom „naivni realizam“, koji osim što stoji za tvrdnju da izravno opažamo fizičke predmete, često donosi i tvrdnje o metafizičkoj konstituciji fenomenalnog karaktera iskustva predmetima. Pod terminom „izravni realizam“ shvaćamo samo tezu da su fizički predmeti redovito predmeti percepcije, i ništa više od toga.

Jedna metodološka napomena: u ovom ćemo se tekstu fokusirati na metafizičku stranu priče o *sense-data* i argumentu iz iluzije. Nećemo govoriti o odnosu svijesti o *sense-data* i konceptualnom sadržaju percepcije, niti ćemo detaljno problematizirati sve epistemičke probleme s kojima se ova teorija susreće (npr. uvjerljivost njenih pretpostavki o introspektivnom znanju). To su vrlo zanimljive i važne teme, ali nisu tema ovog rada.

Također, slijedit ćemo uobičajenu praksu u filozofiji percepcije i *sense-data* tematizirati jedino u kontekstu vizualne percepcije. Mišljenja smo da bi se analogni argumenti iz iluzije mogli formulirati i za ostale osjetilne modalitete, ali u ovom radu nećemo o tome detaljnije raspravljati.

1. VARIJANTE ARGUMENTA IZ ILUZIJE

Sense-data teorija svakako na prvi pogled zvuči čudno, jer se ne čini da odgovara fenomenologiji perceptualnog iskustva. U standardnim primjerima osjetilnog opažanja čini nam se da opažamo fizičke predmete u našoj neposrednoj okolini i njihova svojstva, a ne nekakve mentalne predmete. Kao najpoznatiji argument protiv takve teze, i u prilog *sense-data* teoriji, uzima se argument iz iluzije.

Argument iz iluzije naziv je za ponešto raznorodnu skupinu argumenata, koji dijele osnovnu misao da u brojnim slučajevima percepcije predmet koji subjekt opaža ima drugačija svojstva od bilo kojeg fizičkog predmeta koji bi realno mogao biti predmet opažanja, pa, shodno tome, taj fizički predmet nije predmet opažanja. Nekoliko je različitih fenomena koji se standardno navode kao primjeri, a najčešće spominjani jesu *perspektivna varijacija*, *iluzija* u strogom smislu riječi i *halucinacija*. Perspektivna varijacija poznat je slučaj promjene oblika predmeta opažanja ovisno o tome iz koje ga se perspektive ili položaja promatra. Na primjer, novčić, koji je okruglog oblika, izgleda eliptično ako ga se promatra pod kutom manjim od pravoga, a podignut u razinu očiju izgleda kao štapić.³ Najpoznatiji primjer svakako je stol, o kojem Hume govori:

„Stol, kojeg vidimo, naizgled se smanjuje, kako se udaljavamo od njega: ali stvarni stol, koji postoji neovisno o nama, ne trpi nikakvu promjenu: stoga, ništa osim njegove slike nije bilo prisutno umu.“⁴

Skoro identičan argument donosi Russell, na samom početku svog poznatog djela *Problems of Philosophy*.⁵

Jasniji prikaz argumenta bio bi:

1. Stol koji vidim mijenja se promjenama mog položaja u odnosu na njega.
2. Stvarni, fizički stol ne mijenja se promjenama mog položaja u odnosu na njega.
3. Dakle, stol koji vidim nije taj stvarni, fizički stol.

Ovaj argument, kao i većina drugih argumenata u prilog *sense-data* teoriji pretpostavlja neku varijantu Leibnizova zakona, tj. nerazlučivosti identičnih: ako su dva predmeta identična, onda su

³ Pravi kut zatvoren je pravcem koji prati dužinu novčića i okomicom na njega, a koja prolazi kroz zjenicu promatrača.

⁴ David Hume, *An Enquiry Concerning Human Understanding*, Oxford University Press, Oxford, 1999. (ur. Tom L. Beauchamp), XII.I.9. (prev. Lj. H. i G. B. H.).

⁵ Bertrand Russell, *Problems of Philosophy*, str. 2-4.

i nerazlučivi, tj. nemoguće je da se razlikuju u posjedovanju nekog svojstva. Ovaj fenomen, perspektivne varijacije, pokazuje da su stol koji vidim i fizički stol ipak razlučivi, tj. razlikuju se po tome što se jedan od njih mijenja promjenama moje perspektive, dok se drugi tako ne mijenja, pa se, sukladno navedenom principu, ne može raditi o identičnim predmetima. Taj je princip, tj. Leibnizov zakon, uvjerljiv, i uglavnom nekontroverzan (za filozofske kriterije), pa je iz tog razloga premisa koja izražava to načelo često prešućena, ali ne smatramo da je neekspliciranje te premise problem u Humeovu argumentu.

Ono što jest problem način je utvrđivanja istinitosti premisa 1 i 2. Prva se premisa može činiti očitom i nesumnjivom, no ostavimo raspravu o njoj za kasnije, i pogledajmo pažljivije premisu 2. Ta premisa na prvi pogled izgleda uvjerljiva - temeljem općeg znanja o svijetu i fizikalnih procesa koji se u njemu odvijaju, ne čini se da svojstva fizičkih predmeta ovise o blagim promjenama promatračeve perspektive na njih.⁶ No neka svojstva fizičkih predmeta zaista se mijenjaju promjenama subjektive perspektive na njih, a to su njihove relacije prema subjektu. U slučaju stola, definirajmo kutnu veličinu stola kao veličinu kuta koji rubovi stola (npr. vrhunac gornje plohe i dna noge stola) zatvaraju s okom subjekta koji promatra stol.⁷ Promjenama subjektive udaljenosti i položaja u odnosu na stol, promijenit će se kutna veličina stola, tj. doći će do promjene u objektivnim svojstvima stola, što je protivno premisi 2 u Humeovu argumentu.

Očiti odgovor na ovu kritiku može biti da se tu radi samo o relacijskom svojstvu stola, a da Hume u svome argumentu govori o intrinzičnim svojstvima stola, i da čak i uslijed promjena kutne veličine stola, ili nekog drugog relacijskog svojstva koje stol posjeduje, njegova intrinzična svojstva ostaju nepromijenjena promjenama subjektive perspektive na nj, tako da je premisa 2 i dalje uvjerljiva. No u tom se slučaju postavlja pitanje o vrsti promjene o kojoj se govori u premisi 1: da bi argument ostao valjan, premisa 1 mora koristiti termin „promjena“ u istom smislu u kojem se taj termin koristi u premisi 2, dakle, u smislu intrinzične promjene, sukladno ovom odgovoru. Ali onda je nejasno kako Hume zna da je promjena predmeta opažanja spomenuta u premisi 1 intrinzična promjena? Recimo da je očito kako se promjenama perspektive mijenja subjektivno iskustvo nekog predmeta, i pristanimo i uz tezu da je

⁶ Barem u makroskopskom svijetu.

⁷ Michael Huemer, *Skepticism and the Veil of Perception*, Rowman & Littlefield, Lanham, 2001., str. 120-123.

očito kako to implicira nekakvu promjenu samog predmeta. No, je li očito da se tu radi o promjeni intrinzičnog svojstva predmeta, i da se ta promjena iskustva ne može objasniti promjenama subjektove relacije prema predmetu? Ne mislimo da je to očito, i zbog toga ne smatramo ovu verziju argumenta uspješnom.⁸

Uvjerljiviji su primjeri prave iluzije, u kojima predmet izgleda kao da posjeduje neko svojstvo, ali je nekontroverzno da ga ne posjeduje zaista. Na primjer, bijeli zid pod crvenim svjetlom izgleda crveno; ili štap uronjen u vodu izgleda prelomljeno, ali to nije.⁹ Primjeri halucinacije još su bolji – halucinacija je perceptualno iskustvo, nerazlučivo od veridične percepcije, u kojem se subjektu perceptualno čini da postoji neki predmet koji posjeduje određeno svojstvo F, ali ne postoji fizički predmet koji bi uopće mogao biti predmet subjektova opažanja. U tom se slučaju ne može postaviti pitanje o tome jesu li svojstva koja subjekt opaža na predmetu zaista objektivna svojstva fizičkog predmeta ili samo relacije predmeta prema subjektu, pa se čini da je jedan sloj zavrzlama s argumentom za *sense-data* zaobiđen. Argumente temeljene na iluziji i halucinaciji donose Ayer, Broad, Price.¹⁰

Evo jedne formulacije takvog argumenta, koji se temelji na slučajevima halucinacije:

1. U halucinacijama, subjekt vidi predmet koji posjeduje osjetilno svojstvo F.
2. U halucinacijama, nema fizičkog predmeta koji bi mogao biti predmet subjektova opažanja i posjedovati osjetilno svojstvo F.
3. Ako u halucinacijama ne postoji fizički predmet opažanja, i ako u halucinacijama postoji predmet opažanja, onda je

⁸ Prema teoriji višestruke lokacije predmeti određenog fizičkog svojstva (npr. oblika, veličine...) uopće nemaju intrinzično, već samo s obzirom na određenu točku iz koje ih se promatra, i onda se u slučajevima promjene perspektive ne može govoriti o neskladu između opaženog predmeta i fizičkog predmeta: nije tako da je novčić okrugao, ali izgleda eliptično. Novčić *jest* eliptičan, gledan iz ove udaljenosti i ovog kuta. Nije tako da je njegov pravi oblik okrugli, ali sad izgleda eliptično. Svaki je njegov oblik s neke točke gledišta, a iz ove sada on ima eliptičan oblik. Taj pristup očito ima dosta zajedničkog s našom kritikom Humeova argumenta, ali nećemo ulaziti u detaljnu raspravu o toj teoriji, niti se obvezati na njezino prihvaćanje. Vidi više o tome u: Howard Robinson, *Perception*, Routledge, London, 1994., str. 44-48.

⁹ Alfred Jules Ayer, *The Foundations of Empirical Knowledge*, str. 3.

¹⁰ Charlie Dunbar Broad, *Scientific Thought*, Kegan Paul, Trench, Trubner & Co, London, 1923., str. 240; Henry Habberley Price, *Perception*, Methuen, London, 1932., str. 63; Alfred Jules Ayer, *The Foundations of Empirical Knowledge*, str. 1-58.

predmet opažanja u halucinacijama nefizički. (konceptualna istina)

4. U halucinacijama, predmet koji subjekt vidi nije fizički predmet, tj. nefizički je. (iz 1-3)

Makar se u ovoj formulaciji ne javlja problem oko premise 2, koja je istinita po definiciji i očita, postoje drugi prigovori koji argument čine neuspješnim, a to su: prvo, kako znamo da je prva premisa istinita i, drugo, čak i da se dokaže istinitost prve premise, to bi u najboljem slučaju dokazalo da predmeti opažanja u halucinacijama nisu fizički predmeti, a iz toga se ne bi moglo generalizirati na tezu da ni u jednom slučaju opažanja subjekti ne opažaju fizičke predmete, što je teza autora koji zastupaju *sense-data* teoriju percepcije.

Problem s prvom premisom ovaj je: ta premisa tvrdi da u slučajevima halucinacije zaista postoji predmet koji subjekt opaža, ali koji je takav da ne može odgovarati nijednom fizičkom predmetu u subjektovoj okolini. Kako znamo da je to istina? Možda je samo tako da se subjektu čini da postoji takav predmet, ali ne postoji? Ne bi li to – da se subjektu čini da takav predmet postoji, ali on ne postoji – jednako dobro objasnilo subjektovo iskustvo u toj situaciji?

Problem s čitavim argumentom u tome je što neki zastupnik izravnog realizma može dopustiti da se u slučajevima halucinacija radi o perceptualnoj svijesti nefizičkih predmeta, ali negirati da se iz toga može išta zaključiti o metafizičkoj naravi predmeta koji su predmet svijesti u veridičnim percepcijama, tj. negirati tezu da i u veridičnim percepcijama subjekti opažaju nefizičke predmete, *sense-data*.

Zastupnici *sense-data* teorije zbog toga argument iz iluzije obično nadopunjuju dvama načelima, koje smatraju očitim istinama, ili barem iznimno intuitivnim. Prvo je od njih fenomenalno načelo, čiju formulaciju preuzimamo od Robinsona:

Fenomenalno načelo: ako se subjektu perceptualno čini da postoji predmet koji posjeduje osjetilno svojstvo F, onda postoji predmet koji posjeduje svojstvo F.¹¹

Makar je Robinsonova knjiga, u kojoj je načelo ovako formulirano objavljena 1994., jasno je da je i svaki raniji argument u prilog *sense-data* teoriji percepcije pretpostavljao ovu tvrdnju. Drugačije nema načina da se iz toga da subjekt doživljava iskustvo kao da postoji predmet sa svojstvom F zaključi da zaista postoji predmet sa svojstvom F. A bez te, činjenične premise, nema ni argumenta za

¹¹ Howard Robinson, *Perception*, str. 32.

sense-data. Što je izvor opravdanja za fenomenalno načelo? Ne može li ga netko negirati i reći da ništa činjenično ne slijedi iz toga da se nekome perceptualno čini da je nešto slučaj? *Sense-data* teoretičari priznaju da se fenomenalno načelo teško može opravdati nekim argumentom ili dokazom, ali obično dodaju da to i nije problem, jer je ono vrlo intuitivno, tj. očito istinito. Tako Price piše:

„U mnogo toga mogu sumnjati kada vidim rajčicu. Mogu sumnjati u to postoji li rajčica koju vidim, ili je to vješto obojen komad voska. Mogu sumnjati u to da postoji ikakav materijalni predmet. Možda je to što sam smatrao rajčicom zapravo nekakav odraz; možda sam čak žrtva nekakve halucinacije. Međutim, u jednu stvar ne mogu sumnjati: da postoji crveni sloj okruglog i ponešto ispupčenog oblika, koji se ističe na pozadini drugih slojeva boje, ima određenu vizualnu dubinu i da je to čitavo polje boje izravno prisutno mojoj svijesti. Što taj crveni sloj jest, je li fizički ili mentalan ili nijedno od toga, to su pitanja o kojima mogu dvojiti. Ali u to da je nešto crveno i okruglo i sada tu ne mogu sumnjati.“¹²

Nesumnjivo je, dakle, da postoji nešto crveno kad god mi se čini da postoji nešto crveno. Moguće je pogriješiti u pogledu toga što je to crveno, koja mu je narav, je li to uopće fizički predmet, ali nije moguće pogriješiti u pogledu toga da postoji nešto crveno, što je prisutno mom svjesnom opažanju. Da olakšamo praćenje argumenta u nastavku, dodajmo Robinsonovoj varijanti fenomenalnog načela još i dio koji je sasvim sigurno prešutno pretpostavljen, pa da konačna formulacija glasi:

Fenomenalno načelo: ako se subjektu perceptualno čini da postoji predmet koji posjeduje osjetilno svojstvo F, onda postoji predmet koji posjeduje svojstvo F, i taj je predmet predmet subjektova opažanja.¹³

Ojačan fenomenalnim načelom, argument iz iluzije sada valjano dokazuje tvrdnju da su u slučajevima halucinacije subjekti svjesni nefizičkog predmeta - budući da u slučajevima halucinacije nema fizičkog predmeta kojeg bi mogli biti svjesni, ali se unatoč tome subjektima u slučaju halucinacije perceptualno čini da postoji predmet sa svojstvom F, i uz istinitost fenomenalnog načela, zaista

¹² Henry Habberley Price, *Perception*, str. 3. (prev. Lj. H. i G. B. H.).

¹³ Ovaj je dodatak bitan da izbjegnemo zavrzlake u kojima može postojati predmet koji ima svojstvo F, ali je to neki predmet koji nije predmet subjektova opažanja. Ovakvom smo definicijom načela stipulirali da je predmet spomenut u konsekvensu načela upravo predmet subjektove percepcije, a ne neki drugi.

slijedi da u slučaju halucinacije postoji predmet subjektive perceptualne svijesti koji ima svojstvo F i koji nije fizički predmet.

To još uvijek ne dokazuje istinitost *sense-data* teorije percepcije jer, prema toj teoriji, *sense-data* su predmeti opažanja u svim perceptualnim situacijama, ne samo halucinacijama. Argumentu je potrebno dodati nešto, neku premisu, koja će omogućiti generaliziranje zaključka sa slučaja halucinacije. Ta se premissa posljednjih desetljeća obično naziva *načelo zajedničkog faktora*, i izražava ideju da su sva nerazlučiva perceptualna iskustva jednake metafizičke strukture.

Načelo zajedničkog faktora: metafizička struktura veridičnih percepcija, i od njih nerazlučivih halucinacija, jednaka je i potrebno je objasniti fenomenologiju tih iskustava na jednak način.¹⁴

Smisao je ovog načela u ideji da, ako su dva iskustva subjektivno nerazlučiva, kao što veridična percepcija i halucinacija po definiciji jesu, neopravdano je objašnjavati nastanak, ili analizirati strukturu tih iskustava, na različite načine. To osigurava da se bilo koji zaključak do kojeg smo došli analizom scenarija halucinacije može protegnuti i na scenarije veridičnih percepcija – budući da se radi o iskustvima iste vrste, koja su međusobno nerazlučiva, radit će se i o iskustvima iste metafizičke strukture. To pak znači da ako je predmet opažanja u jednome od tih iskustava nefizički predmet, *sense-datum*, kao što je slučaj u halucinaciji, isti će takav predmet, nefizički *sense-datum*, biti i predmetom opažanja u uobičajenoj, veridičnoj percepciji.¹⁵

¹⁴ William Fish, *Philosophy of Perception*, Routledge, New York, 2021., str. 15-20.

¹⁵ Valja napomenuti da je formulacija načela zajedničkog faktora, za razliku od fenomenalnog načela, predmet ozbiljne kontroverze u suvremenoj filozofiji percepcije, i da postoji barem nekoliko različitih verzija tog načela. Debate o tom načelu vode se u pokušajima formulacije disjunktivističke teorije percepcije, koja negira to načelo, i stoga mora biti načisto s tim što točno negira. Disjunktivisti inzistiraju na tome da su veridične percepcije i halucinacije drugačije vrste iskustava, gdje se to „vrste“ može shvatiti različito – jedna je opcija da se radi o epistemološki različitim stanjima, gdje jedno od njih omogućuje subjektima znanje o svijetu, a drugo ne (John McDowell, *Criteria, Defeasibility and Knowledge*, *Proceedings of the British Academy*, 68, 1982., str. 455–479); drugačije je shvaćanje ono po kojemu se radi o metafizički različitim stanjima, gdje bi tvrdnja da su percepcija i halucinacija ista vrsta mentalnog stanja, ili da tvrdnja da imaju zajednički faktor, implicirala da su ista fundamentalna vrsta mentalnog stanja, da dijele esencijalna svojstva, ili da imaju isti, točni, specifični opis (Michael Martin, *The Limits of Self-Awareness*, *Philosophical Studies*, 120, 2004., str. 37-89). Makar se radi o relevantnim pitanjima, htjeli bismo tu debatu ovdje zaobići i stoga smo načelo zajedničkog faktora u gornjem argumentu formulirali tako da u sebi sadrži ključnu stavku, a to je da nerazlučivost fenomenologije veridične percepcije i halucinacije zahtijeva i jednakost njihove metafizičke strukture, tj. da

Tako dobivamo konačnu verziju argumenta iz iluzije, koja glasi:

1. Ako se subjektu perceptualno čini da postoji predmet koji posjeduje osjetilno svojstvo F, onda postoji predmet koji posjeduje svojstvo F, i taj je predmet predmet subjektova opažanja. (fenomenalno načelo)
2. U halucinacijama, subjektu se perceptualno čini da postoji predmet koji posjeduje osjetilno svojstvo F. (nekontroverzna fenomenologija halucinacija)
3. U halucinacijama, postoji predmet koji ima osjetilno svojstvo F i koji je predmet subjektova opažanja. (iz 1 i 2)
4. U halucinacijama, ne postoji fizički predmet percepcije. (definicija halucinacije)
5. Ako u halucinacijama ne postoji fizički predmet opažanja, i ako u halucinacijama postoji predmet opažanja, onda je predmet opažanja u halucinacijama nefizički. (konceptualna istina)
6. U halucinacijama, postoji nefizički predmet opažanja. (iz 3-5)
7. Metafizička struktura veridičnih percepcija, i od njih nerazlučivih halucinacija, jednaka je i potrebno je objasniti fenomenologiju tih iskustava na jednak način. (načelo zajedničkog faktora)
8. Ako fenomenologija dvaju iskustava zahtijeva isto objašnjenje, onda će i predmeti opažanja u tim iskustvima biti iste vrste. (slijedi iz 7 i uvjerljive ideje da su predmeti percepcije dio njezinog objašnjenja, tj. njezine metafizičke strukture)
9. U veridičnim percepcijama, predmeti opažanja nefizički su predmeti. (iz 6-8)

Ovime dobivamo traženu konkluziju: u veridičnim percepcijama, kao i u halucinacijama, predmeti opažanja nefizički su predmeti, tj. *sense-data*.¹⁶ Dakle, u svim perceptualnim situacijama subjekti opažaju nefizičke predmete, tj. *sense-data*.

Argument iz iluzije jasan je i valjan. Jedini način da ga se ospori jest da se dovede u pitanje neku od premisa. Smatramo da su

zahtijeva jednako objašnjenje te fenomenologije. To je, mislimo, sasvim dovoljno za formulaciju argumenta iz iluzije kakav *sense-data* teoretičari tipično iznose.

¹⁶ Što s iluzijama? Uzevši da su iluzije također nerazlučive od halucinacija, slijedi da će i njihova metafizička struktura biti ista, i zahtijevati jednako objašnjenje kao i ona halucinacija, tako da će i one biti opažanje nefizičkih predmeta, tj. *sense-data*.

fenomenalno načelo i načelo zajedničkog faktora jedine premise u argumentu koje je smisleno dovesti u pitanje, i da je od tih dviju fenomenalno načelo posebno problematično.

2. MOŽE LI SE NEGIRATI FENOMENALNO NAČELO?

Brojni *sense data* teoretičari fenomenalno načelo tretiraju kao konceptualnu istinu, toliko očitu da ju je nemoguće dovesti u pitanje. To je vidljivo iz Priceova citata ranije u tekstu; Robinson, prilikom obrane fenomenalnog načela, kaže kako nema veće sigurnosti od one koju je moguće imati u nešto što je jasno i odjelito prisutno svijesti, s očitom referencom na Descartesa.¹⁷ Ali nema nečeg što bi moglo jasnije i odjelitije biti prisutno subjektovoj svijesti od činjenice da, kad mi se perceptualno čini da je ispred mene nešto crveno, onda postoji nešto crveno što opažam.

Ne želimo ulaziti u historiografsku debatu oko toga što Descartesu točno znači fraza „jasno i odjelito“, ali to nije ni potrebno, budući da ni Robinson ne donosi detaljnu analizu tog izraza. Uvjerljivim smatramo interpretaciju da Robinson uporabom te fraze naprosto želi reći da je fenomenalno načelo evidentno, do točke nesumnjivosti, i da ga je nemoguće koherentno negirati. Napomenimo ovdje jednu važnu stvar: fenomenalno načelo, ako jest tako nesumnjivo kao što Robinson kaže, može biti jedino konceptualna istina, a ne sud čiju je istinitost moguće introspektivno utvrditi, poput sudova „Sada mislim“, ili „Sada sam svjestan nečeg crvenoga“, ili „Sada osjećam bol u desnoj nozi“. Naime, fenomenalno načelo izriče tvrdnju o veridčnosti naših perceptualnih dojmova; to nije nešto što se može utvrditi introspekcijom. Introspektivno možemo utvrditi da sada imamo određene perceptualne dojmove, da nam se sada perceptualno čini da je to-i-to slučaj, ali ne možemo introspekcijom utvrditi da to što nam se sada perceptualno čini jest slučaj zaista i jest slučaj. Dakle, ako je fenomenalno načelo očito, tj. nesumnjivo, to može biti samo zato što je konceptualna istina. Kritičari *sense-data* teorije nisu time impresionirani, jer naprosto mogu negirati da je fenomenalno načelo nesumnjivo. Ilustrativno je vidjeti što Austin kaže o fenomenalnom načelu (makar ga ni on, ni njemu suvremeni zastupnici *sense-data* teorije ne zovu tako):

„Ako uzmemo drugačiji slučaj, crkve koja je vješto kamuflirana tako da izgleda poput staje, kako bi se moglo ozbiljno postaviti pitanje o tome

¹⁷ Howard Robinson, *Perception*, str. 36.

što je to što vidimo kada gledamo u nju? Vidimo, naravno, crkvu, koja sada izgleda poput staje. Ne vidimo nematerijalnu staju, nematerijalnu crkvu ili bilo što drugo nematerijalno.¹⁸

Kada smo u relaciji koju tipično zovemo „opažanje“ prema fizičkom predmetu koji nije F, ali nam se čini da je F, nema potrebe postulirati postojanje nefizičkog predmeta koji jest F da objasnimo naš perceptualni dojam da vidimo predmet koji jest F. Naprosto, vidimo predmet koji nije F, ali nam se pogrešno čini da je F i to je sve što se može reći o tome.

Zanimljivu analizu donosi Crane u svome članku o razvoju pojma *qualia*.¹⁹ *Qualia* je pojam u suvremenoj filozofiji uma koji izražava fenomenalnu kvalitetu mentalnih stanja, tj. svojstvo određenih mentalnih stanja da postoji nešto takvo kako je biti u tim stanjima, postoji nešto kako je doživljavati to mentalno stanje, određena subjektivna kvaliteta bivanja u tom stanju. Neki filozofi postojanje *qualia* smatraju očitom, nedvojbenom činjenicom, dok drugi tvrde da ništa takvo ne postoji. Takvo neslaganje Crane uspoređuje s neslaganjem oko postojanja i naravi *sense-data*, koje je bilo aktualno negdje na polovici 20. stoljeća. Dok su jedni autori tvrdili da je postojanje *sense-data* očita činjenica, drugi su tvrdili da pregledom svog iskustva ne mogu otkriti ništa poput *sense-data*. Craneovo je tumačenje da je to neslaganje posljedica dvaju različitih smislova pojma *sense-data* koje su autori uključeni u tu debatu koristili. Jedno je shvaćanje, nazovimo ga neutralnim, pojma *sense-data* bilo naprosto kao nečega prisutnog perceptualnoj svijesti: *sense-datum* bio je ono čega smo svjesni u percepciji, ono što je predmet našeg svjesnog iskustva, našeg mentalnog stanja, bez ikakvih implikacija na tvrdnje o naravi tog predmeta. Drugo shvaćanje, snažno, bilo je shvaćanje *sense-data* kao nematerijalnih predmeta čije je postojanje ovisno o umu spoznajnog subjekta. Prema Craneu, neslaganje oko toga postoje li *sense-data* proizlazi iz toga što su neki autori govorili o *sense-data* u prvom smislu, u kojem je očito da postoje, tj. očito je da u percepciji jesmo svjesni nečega, da su neki predmeti prezentirani našoj svijesti; drugi su pak autori govorili o *sense-data* u drugom smislu, u kojem se podrazumijevaju određene metafizičke tvrdnje o njihovoj naravi, kao npr. da su nematerijalni, točno onakvi kakvi se subjektu čine i slično, a to nije nešto što je očito samo pregledom introspekcije, već su itekako sadržajne tvrdnje koje treba

¹⁸ John Austin, *Sense and Sensibilia*, Clarendon Press, Oxford, 1962., str. 30 (prev. Lj. H. i G. B. H.).

¹⁹ Tim Crane, The Origins of *Qualia*, Tim Crane i Sarah Patterson (ur.) *History of the Mind-Body Problem*, Routledge, London, 2000., str. 169-195.

pažljivo dokazati. Craneova je interpretacija zanimljiva jer implicira da nisu svi autori koji zastupaju postojanje *sense-data* pristajali uz fenomenalno načelo, ili implicira barem da su prihvaćali neku bitno slabiju verziju fenomenalnog načela. Naime, kad govorimo o predmetu svijesti, o nečemu što je prisutno (dano, *the given*) subjektovoj svijesti u što je moguće neutralnijem smislu, sa što manje metafizičkih implikacija, tada izraz „predmet“ tu treba shvatiti kao intencionalni predmet – ono čega je subjekt svjestan, bez implikacije da to zaista postoji, što i Crane sam priznaje.²⁰ Specifičnost je intencionalnih predmeta to što iz tvrdnji o tome da ih je netko svjestan ne slijedi tvrdnja da postoje – tako iz „S svjesno zamišlja Zeusa“ plauzibilno slijedi „Zeus je predmet S-ova zamišljanja“, ali ni iz jedne od tih rečenica ne slijedi „Zeus postoji“. Ako se tvrdnja *sense-data* teoretičara svodi na to da su ljudi u percepciji svjesni nečega, kao intencionalnog predmeta, kao nečega što je sadržaj svijesti, bez egzistencijalne implikacije, onda iz tvrdnje „S opaža nešto crveno“ ne slijedi „Postoji nešto crveno“, dakle fenomenalno načelo nije istinito.

Ne slažemo se s ovom Craneovom interpretacijom. Mislimo da je, kad se pregledaju teze autora koji zastupaju *sense-data* teoriju, jasno da su oni *sense-data* shvaćali u snažnijem smislu, dakle barem tako da iz tvrdnji o svijesti o njima slijede egzistencijalne tvrdnje, tj. tvrdnje da postoji nešto što ima svojstva kakva ima i predmet kojega je subjekt svjestan. Priceov citat tu je sasvim jasan, kao što je jasan i argument iz iluzije. Taj argument ima smisla jedino ukoliko mu je fenomenalno načelo jedna od premisa, u suprotnome se tražena konkluzija nikako ne može dobiti. Ako se predmet svijesti u perceptualnim situacijama koje *sense-data* teoretičari spominju shvati samo kao intencionalni predmet, nikakvog nesklada nema između toga, na primjer, da je subjekt svjestan eliptičnog predmeta, ali da je materijalni novčić okrugao. Budući da iz činjenice da je intencionalni predmet svijesti eliptičan ne slijedi da postoji neki eliptičan predmet, nema razloga misliti da je nešto nematerijalno predmet svijesti. Zaključak da su *sense-data* nematerijalni, temelji se na tome što, prema riječima *sense-data* teoretičara, predmeti percepcije (dakle *sense-data*) imaju svojstva koja fizički predmeti u subjektovoj okolini nemaju. Bez ideje da ti predmeti svijesti zaista postoje ne bi bilo razloga vjerovati da su nematerijalni – u najboljem bi se slučaju moglo tvrditi da se radi o nepostojećim predmetima, tj. intencionalnim. No, budući da *sense-data* teoretičari misle da *sense-data* postoje, a nemaju svojstva koja imaju fizički predme-

²⁰ Tim Crane, *The Origins of Qualia*, str. 169-195

ti u subjektovoj okolini, slijedi da moraju biti nematerijalni. Teško bi bilo objasniti zašto *sense-data* teoretičari zastupaju argument iz iluzije, ako ne shvaćaju *sense-data* u snažnom smislu, u smislu u kojem to jesu predmeti koji zaista postoje, dakle u smislu u kojem je fenomenalno načelo doslovno istinito.

Postoji jedna, pogrešna, interpretacija fenomenalnog načela, za koju nam se čini da može biti izvor zabune.²¹ Ide ovako: istina je da kada nam se nešto perceptualno čini da je slučaj, ne mora postojati to što je slučaj, ali i tada postoji barem nešto, tj. postoji neki osjetilni sadržaj koji subjekt doživljava, ili koji na neki način konstituira subjektovo svjesno stanje; dakle nemoguće je da se subjektu perceptualno čini da postoji predmet F, a da ne postoji doslovno ništa. Ta je interpretacija pogrešna jer uvelike oslabljuje fenomenalno načelo i zapravo tvrdi ovo: kada se subjektu perceptualno čini da postoji nešto F, postoji perceptualna reprezentacija nečega F. To je točno, ali to nije ono što fenomenalno načelo tvrdi, ni u Priceovoj verziji, ni u Robinsonovoj verziji, ni u bilo kojoj verziji koja je dovoljno snažna da podrži argument iz iluzije.

3. IMPLIKACIJE FENOMENALNOG NAČELA

Fenomenalno načelo ima i neke izuzetno problematične implikacije. Ako je tako da kada god se subjektu perceptualno čini da postoji neki predmet s osjetilnim svojstvom F kojega je subjekt svjestan, onda zaista postoji takav predmet i upravo je to predmet subjektove svijesti, onda slijedi da, ako se subjektu perceptualno čini da postoje obojeni i prostorno protegnuti predmeti, zaista i postoje takvi predmeti. Štoviše, malo je što upečatljivije u vizualnoj percepciji od toga da predmeti imaju prostorne oblike i boje. Iz toga slijedi da su izravni predmeti vizualne percepcije, *sense-data*, obojeni i smješteni u prostoru. Nije jasno kako je to moguće, štoviše, čini se da je to apsurdan zaključak. Naime, *sense-data* nisu materijalni predmeti, i kako onda mogu imati paradigmatiska svojstva materijalnih predmeta, poput boje i prostornosti? Posjedovanje boje se još i nekako može protumačiti u *sense-data* okviru, jer ti bi teoretičari inzistirali da je pravi smisao boje onaj fenomenalni, tj. subjektivni doživljaj boje koji subjekti imaju u percepciji, i da je to svojstvo u potpunosti reducibilno na činjenicu da je neki nematerijalni predmet obojen. Doslovno govoreći, fizički predmeti nisu

²¹ Izvor je te interpretacije usmena komunikacija s kolegama o ovoj problematici.

zapravo obojeni, već se izrazi o njihovoj boji trebaju shvatiti kao tvrdnje da ti predmeti uzrokuju u svijesti subjekata nastanak *sense-data* koji imaju boju. Ovo je dugo vremena bila općeprihvaćena tvrdnja u modernoj filozofiji i znanosti, tj. izravan rezultat razlikovanja primarnih i sekundarnih kvaliteta, i logički je moguće zastupati nešto ovakvo bez obvezivanja na *sense-data* teoriju percepcije.²²

Puno je veći problem prostornost. Predmeti vizualne percepcije izgledaju kao da su u prostoru, kao da imaju oblike i dimenzije. Prostornost se tradicionalno shvaćala kao svojstvo materijalnih predmeta, dapače, upravo ono svojstvo koje razlikuje materijalne predmete od duhovnih ili apstraktnih. Filozof koji je uvelike definirao žargon i teme moderne filozofije, Descartes, upravo je protegnutost – posjedovanje prostornih dimenzija, istaknuo kao esencijalno svojstvo materijalnih predmeta, po kojemu se oni razlikuju od svih nematerijalnih.²³ Prema tome, ako je fenomenalno načelo istinito, *sense-data* trebali bi imati prostorne dimenzije. Međutim, ako imaju prostorne dimenzije, materijalni su, a to proturječi zaključku argumenta iz iluzije.

Ne postoji uvjerljiv odgovor *sense-data* teoretičara na ovaj problem. Ili će tvrditi da ničim nije dokazano da nematerijalni predmeti ne mogu postojati u standardnom prostoru koji nastanjuju obični materijalni predmeti, ili moraju uvesti nekakav poseban, subjektivni ili nematerijalni prostor, što je entitet čije se postojanje čini u najmanju ruku kontroverzno.²⁴

Problem *pjegave kokoši* također jasno slijedi iz fenomenalnog načela.²⁵ Zamislimo da vizualno opažamo predmet bijele boje s povećim brojem malenih crnih pjega koje su razasute po njemu u nekom nepravilnom uzorku, kao npr. bijela kokoš s crnim pjegama. Vrlo je često slučaj da će se subjektu činiti da predmet percepcije ima neki broj pjega, ali neće mu se činiti da predmet ima neki određen broj pjega. Prema fenomenalnom načelu, ako se subjektu čini da predmet percepcije ima neodređen broj pjega, onda mora postojati predmet percepcije takav da ima neodređen broj pjega – dakle,

²² Martha Bolton, *Primary and Secondary Qualities in Early Modern Philosophy*, *Stanford Encyclopedia of Philosophy*, objavljeno: 2022., pristupljeno: 20. srpnja 2024. (URL: <https://plato.stanford.edu/entries/qualities-prim-sec/>)

²³ Rene Descartes, *Načela filozofije* (preveli Veljko Gortan i Josip Talanga), Kruzak, Zagreb, 2014., str. 79.

²⁴ Frank Jackson, *Perception: A Representative Theory*, Cambridge University Press, New York, 1977., str. 103.

²⁵ Za uvod u problem *pjegave kokoši* vidjeti: Roderick Chisholm, *The Problem of the Speckled Hen*, *Mind*, Vol. 51:204, 1942., str. 368-373.

sense-data u tim situacijama imaju neodređen broj pjega. No, kako je moguće da postoji nešto s neodređenim brojem pjega? Intuitivno je vrlo uvjerljivo da je stvarnost posve određena, a da su općenitosti i nepreciznosti odraz naših spoznajnih ograničenja ili pragmatičnih prečica u jeziku. U stvarnosti ne postoji neki generalni čovjek, s prosječnom visinom i masom. Ne, svaki čovjek koji postoji ima točno određenu visinu i masu, do posljednje decimalne znamenke (možda nema posljednje, pa bi onda točan zapis tih svojstava morao biti beskonačno dug); drugi ljudi, možda i drugi spoznajni subjekti, redovito nisu u poziciji da znaju vrijednost tih svojstava s takvom preciznošću, ali to je epistemička činjenica, ne metafizička. Dakle, fenomenalno načelo vodi do metafizički apsurdne teze da u svijetu mogu postojati neodređeni predmeti.

Zastupnici *sense-data* teorije tipično odgovaraju da treba razlikovati dva kondicionala: prvi, koji kaže:

(K1) Ako se subjektu čini da predmet percepcije ima osjetilno svojstvo F, onda postoji predmet percepcije koji ima osjetilno svojstvo F;

i drugi, koji glasi:

(K2) Ako predmet percepcije ima osjetilno svojstvo F, onda će se subjektu percepcije činiti da predmet percepcije ima osjetilno svojstvo F.²⁶

Sense-data teoretičari ispravno primjećuju da je fenomenalno načelo identično samo prvome od ovih kondicionala, a ne i drugome, niti logički povlači drugi kondicional. A ako je drugi kondicional neistinit, onda je sasvim moguće da neki *sense-datum* ima sasvim određen broj pjega, kojega subjekt nije svjestan. Jer, prvi kondicional dopušta da postoje osjetilna svojstva predmeta percepcije kojih subjekt nije svjestan, kao npr. točan broj crnih pjega na bijeloj pozadini.²⁷ Neformalnije kazano, subjektova su perceptualna iskustva *sense-data* nepogrešiva, no ne i potpuna – postoje, ili barem mogu postojati, svojstva *sense-data* kojih subjekt nije svjestan (a možda ih i načelno ne može biti svjestan).

²⁶ Napominjemo da je dogovor na problem pjegave kokoši u vidu razlikovanja ovih dvaju kondicionala naša ideja, no mislimo da je to vjerna parafraza onoga što *sense-data* teoretičari obično tvrde. Za sažetak tih tvrdnji vidi: Alfred Jules Ayer, *The Foundations of Empirical Knowledge*, str. 129-130.

²⁷ Ovaj teorijski manevar znači i da *sense-data* teoretičari moraju inzistirati da fenomen pjegave kokoši treba shvatiti kao: subjektu se ne čini da kokoš ima neki određen broj pjega, umjesto da se subjektu čini da kokoš ima neodređen broj pjega. Ovo tumačenje smatramo uvjerljivim.

Ovo je svakako dosljedan odgovor, koji uklanja bilo kakvu inkonzistentnost koju su kritičari *sense-data* mogli uočiti između *sense-data* teorije i fenomena pjegave kokoši. No, možemo se zapitati, ako je već dosljedan slovu fenomenalnog načela, je li dosljedan i duhu tog načela? Naime, ako je smisleno tražiti metafizičko objašnjenje, ili možda metafizički aspekt, fenomenalnog načela, uvjerljiva bi formulacija bilo ovo: za *sense-data* nema razlike stvarnosti i pojave. To su predmeti koji su točno onakvi kakvi se čine subjektu, i kakvi su, takvi će se činiti subjektu. Njihova stvarnost iscrpljena je u tome da se čine nekome nekakvima. Takva tvrdnja implicirala bi, osim kondicionala koji stoji u formulaciji fenomenalnog načela, i onaj drugi kondicional, da ako *sense-datum* ima neko svojstvo F, onda će se subjektu činiti da ima to svojstvo F. No, to ne smije biti slučaj, da se neutralizira fenomen pjegave kokoši. *Sense-data* teoretičar ne smije posegnuti za ovakvim metafizičkim objašnjenjem fenomenalnog načela, ako će uopće posegnuti za ikakvim. Možda je najsigurnije zastupati to načelo kao bazičnu epistemičku intuiciju o percepciji. Koliko je to ozbiljan problem za *sense-data* teoriju? Nismo sigurni, ali dojmimo da takva pozicija teoriju čini nešto nezgrapnijom, manje elegantnom, nego što bi bila ukoliko bi mogla podržati oba kondicionala o perceptualnim dojmovima i stvarnosti perceptualnog predmeta.

Zaključujemo da je fenomenalno načelo neuvjerljivo, i da nema dobrih razloga da se prihvati.

4. NAČELO ZAJEDNIČKOG FAKTORA

Kako smo već bili rekli, fenomenalno načelo nije dovoljno da bi se dobilo zaključak da su *sense-data* predmeti percepcije, kako iluzija i halucinacija, tako i veridličnih. Potrebno je u argument uključiti i načelo zajedničkog faktora, tj. tezu da je veridlična percepcija ista vrsta mentalnog stanja kao i iluzija i halucinacija, iz čega slijedi da se svaka od tih perceptualnih situacija treba objasniti na isti način, a to je da je u svakoj od njih subjekt svjestan mentalnog predmeta, *sense-datuma*.

Sense-data teoretičari načelo zajedničkog faktora često pokušavaju motivirati argumentom kontinuiranog niza. Evo Ayerov primjer: približavam se nekom udaljenom predmetu, i u sklopu tog približavanja imam niz perceptualnih iskustava. Prva od njih, dok ga gledam iz daljine, netočna su, tj. iluzorna. Ali kako mu se približavam sve bliže, iskustva su sve manje netočna, i na kraju, kad

dođem sasvim blizu predmetu, točno ga vidim. Usporedimo li razliku, u fenomenološkom (kvalitativnom) smislu te posljednje percepcije u nizu, točne, s onom koja joj je neposredno prethodila, i još uvijek je bila netočna, ta će razlika biti iste vrste kao i razlika između bilo koje dvije susljedne iluzorne percepcije u tom nizu. Ali to sugerira, Ayer kaže, da su veridična percepcija i iluzija ista vrsta perceptualnog iskustva, jer inače bi razlika veridične percepcije i iluzije bila drugačija od razlike dviju iluzija. Budući da nije, tj. budući da su te dvije razlike istog stupnja ili iste vrste, razumno je zaključiti da su predmeti razlikovanja u oba ta slučaja (veridična percepcija i iluzija, te iluzija i iluzija) predmeti iste vrste, što u ovom slučaju znači da su to mentalna stanja, ili perceptualna iskustva iste vrste.²⁸

Ovo nije dobar argument, tj. preslab je. Naime, ono što ovaj argument dokazuje jest da veridična percepcija i iluzija mogu biti subjektivno nerazlučive, tj. takve da je subjektu nemoguće introspektivno znati u kojem od tih stanja se nalazi. Ne moramo inzistirati na ovom negativnom određenju („nije ih moguće razlikovati“), možemo ih i pozitivno odrediti. Recimo da su te-i-te osjetilne kvalitete dio fenomenologije veridične percepcije; nazovimo ukupan fenomenalni karakter takve percepcije P, kao skraćenicu za skup svih osjetilnih kvaliteta od kojih je subjektovo fenomenalno stanje sastavljeno. Onda je moguće da P zadovoljavaju i iluzija i halucinacija. Eto zajedničkog faktora u veridičnoj percepciji, iluziji i halucinaciji.

No to nije uopće bilo potrebno dokazivati, a i ako se dokaže, nije dovoljno za zaključak da je predmet opažanja u veridičnoj percepciji iste vrste kao i u halucinaciji. Naime, različita svojstva mogu biti zajednički faktor veridičnim percepcijama i halucinacijama, i po različitim se kriterijima ta iskustva mogu svrstati u iste skupine. Jedan je od tih kriterija njihova fenomenologija, pa možemo reći da je fenomenalni karakter esencijalno svojstvo mentalnog stanja, i da sva stanja koja dijele fenomenalni karakter imaju zajednički faktor, tj. pripadaju istoj vrsti mentalnog stanja.²⁹ Ili se može reći da je esencijalno svojstvo mentalnih stanja to da reprezentiraju svijet, da nose informaciju o svijetu – svijet mora biti nekakav da bi iskustvo bilo točno, i to kakav svijet mora biti da iskustvo bude točno propo-

²⁸ Alfred Jules Ayer, *The Foundations of Empirical Knowledge*, str. 8

²⁹ To bi bila *qualia* teorija perceptualnog iskustva (William Fish, *Philosophy of Perception*, str. 71-99).

zicijski je sadržaj iskustva.³⁰ Smisleno je onda reći da je propozicijski sadržaj iskustva taj zajednički faktor veridičnim percepcijama, iluzijama i halucinacijama, i da je posjedovanje istog propozicijskog sadržaja ono što neka mentalna stanja svrstava u istu vrstu.

No nijedna od tih opcija nije dovoljna *sense-data* teoretičari-ma. Oni načelo zajedničkog faktora moraju shvatiti metafizički, kao posjedovanje iste metafizičke strukture. Nije dovoljno da je fenomenalni karakter veridičnih percepcija, iluzija i halucinacija jednak, bitno je i da je njihova metafizička struktura jednaka, barem ona bazična. Zbog toga, ako je obilježje jednog od tih stanja svijest o nematerijalnom predmetu, to mora biti obilježje i svih drugih stanja koja pripadaju istoj vrsti mentalnih stanja kao i to prvo. Kao što smo već rekli, to se najlakše postiže tako da se načelo zajedničkog faktora koje se pojavljuje u premisi argumenta iz iluzije shvati kao da izriče vezu fenomenologije i metafizike iskustva, tj. kao tvrdnja da će metafizička struktura nerazlučivih iskustava biti jednaka.

No to i nije tako očito istinita tvrdnja. Primijetimo da u svakodnevnom govoru o percepciji nema ničeg analognog tome. Zdravorazumski je misliti da vrlo različiti predmeti mogu isto izgledati – stvarna rajčica može biti vizualno nerazlučiva od drvene ili plastične. *Sense-data* teoretičari će sigurno to priznati i reći da je razlog tome upravo to što percepcija fizičkih predmeta nije izravna. Fizičke predmete ili percipiramo neizravno, tako što izravno percipiramo *sense-data* koji su uzrokovani djelovanjem tih fizičkih predmeta na naša osjetila, ili ih uopće ne percipiramo, već spontano i nesvjesno zaključujemo na njihovo postojanje. U oba su slučaja fizički predmeti predmeti nekakve neizravne spoznaje, i stoje na kraju uzročnog lanca. Različiti fizički predmeti nerazlučivi su onda kada su dijelovi uzročnog procesa koji slijedi nakon njihova djelovanja na subjektova osjetila jednaki, tj. kada različiti fizički predmeti uzrokuju nastanak istih *sense-data* u subjektovu umu. No, *sense-data* teoretičar inzistirat će, takvo je razlikovanje (nerazlučivosti i metafizičke istovrsnosti) nemoguće u pogledu izravnih predmeta spoznaje, ili da budemo precizniji, izravnih predmeta percepcije. U slučaju izravnih predmeta percepcije nerazlučivost implicira metafizičku istovrsnost. Zbog toga, fenomenološki jednaka iskustva imaju i jednaku metafizičku strukturu, i zahtijevaju isto objašnjenje – a to je postuliranje nematerijalnog predmeta percepcije, *sense-datuma*.

³⁰ Ovo je intencionalizam o perceptualnom iskustvu (William Fish, *Philosophy of Perception*, str. 35-69).

Istaknimo bitnu posljedicu ovog argumenta. Ne samo da *sense-data* teoretičar mora inzistirati na strogoj vezi fenomenologije i metafizike u perceptualnim iskustvima, već mora tvrditi i da metafizička struktura iskustva nužno uključuje predmet iskustva. Iskustva se u takvoj koncepciji moraju shvatiti kao mentalna stanja bitno određena svojim predmetom, a ne, npr. kao naprosto modifikacije subjektova svjesnog stanja.

Mislimo da je načelo zajedničkog faktora problematično upravo zbog te metafizičke interpretacije koju nužno sadrži u *sense-data* verziji.³¹ Makar smo skloni tome da veridične percepcije i halucinacije jesu ista vrsta mentalnog stanja, po kriteriju fenomenologije, ne mislimo da iz toga slijedi zaključak da imaju istu metafizičku strukturu i istu vrstu predmeta, jer ne mislimo da je posjedovanje predmeta, strogo gledano, esencijalna osobina iskustva. Iskustvo je prije svega nekakav način na koji je subjekt svjestan, ono kako je to imati to iskustvo, a predmet nije nužan za objašnjenje toga.³² Predmet perceptualnog stanja nužan je za objašnjenje veridičnosti iskustva, ali ne i samog iskustva, budući da veridične percepcije i halucinacije mogu biti ista vrsta iskustva.³³ Kako god bilo, jasno je da je načelo zajedničkog faktora kompleksniji sud od fenomenalnog načela, upravo zbog različitih načina na koje se može shvatiti. Što se tiče utvrđivanja njegove istinitosti, očito je da načelo zajedničkog faktora nije empirijski sud, nema dokazne građe koja bi bila kompatibilna s njim, a nekompatibilna s filozofskom teorijom percepcije koja ga negira (npr. intencionalizam). Druga je opcija, koju *sense-data* teoretičari obično prihvaćaju, da je načelo zajedničkog faktora (baš poput fenomenalnog načela) konceptualna istina, s čime se mi ne slažemo, tj. ne slažemo se da je formulacija načela zajedničkog faktora kakvu koristimo u ovom tekstu (a koja je nužna za uspjeh argumenta iz iluzije) konceptualna istina.

ZAKLJUČAK

Argument iz iluzije ne može dovesti do konkluzije da su *sense-data* predmeti percepcije u svim perceptualnim situacijama bez

³¹ Tj. u verziji koja je nužna kao premisa u argumentu iz iluzije.

³² Svrstavaju li nas ove izjave u tabor adverbijalista ili *qualia* teoretičara? (William Fish, *Philosophy of Perception*, str. 71-99) Vjerojatno da, i skloni smo takvim pristupima percepciji, ali obrazloženje i obrana te pozicije zahtijevali bi poseban tekst.

³³ Svjesni smo da za ovu tvrdnju treba dati argumente, ali to nije u fokusu ovog rada.

korištenja fenomenalnog načela i načela zajedničkog faktora kao premisa. No, oba su ta načela problematična. Posve je očito da ni jedno ni drugo nisu empirijski provjerljivi sudovi, a mi smatramo da ni jedno ni drugo nisu konceptualne istine, barem ne u formulacijama koje su potrebne za argument iz iluzije. Dodatno, fenomenalno načelo ima izuzetno problematične metafizičke implikacije. Ukupno, svi ovi razlozi čine argument iz iluzije neuspješnim, i ne čine ga razlogom za prihvatanje *sense-data* teorije percepcije.

METAPHYSICAL ASSUMPTIONS OF THE ARGUMENT FROM ILLUSION

Summary

Argument from Illusion is the main argument in favour of sense-data theory of perception, according to which we always observe immaterial objects. In order for that argument to produce the conclusion that sense-data are the objects of perception in all perceptual experiences, it is crucial that two controversial claims are used as premises of that argument: the Phenomenal Principle and the Common Factor Principle. According to the Phenomenal Principle, whenever it perceptually appears to the subject that there exists an object with a certain property, there exists an object with that property. According to the Common Factor Principle, at least that formulation of it which is necessary for the conclusion of the Argument from Illusion, if two perceptual experiences have identical phenomenology, they have to have identical metaphysical structure. In this paper we show that both of the aforementioned principles are problematic and implausible, which makes the Argument from Illusion unsuccessful.

Key words: sense-data, illusion, Phenomenal Principle, Common Factor Principle, phenomenology